

УДК 94(477):323.22/.28:316.4«1991/2014»

*М. С. Кучерук***УКРАЇНА, 1991–2014: СУСПІЛЬНІ ПОТЯСІННЯ
ЯК СКЛАДОВІ БЕЗПЕРЕРВНОГО ПРОЦЕСУ**Одеський національний політехнічний університет,
просп. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна**Кучерук Марина Сергіївна**, к. і. н., доц., доцент кафедри історії та етнографії України, e-mail: kucherukmaryna@ukr.net**АНОТАЦІЯ**

В кінці ХХ — на початку ХХІ ст. Україна пережила три революційні хвилі: розпад Радянського Союзу і проголошення незалежності, «помаранчеву» революцію і «революцію гідності». Українське громадянське суспільство здійснило значний крок. Тепер громадяни України не тільки усвідомили свої цінності, інтереси і права. Українському громадянському суспільству вистачило сміливості і організованості, щоб за них боротися.

У другій половині 1980-х років громадянська активність, не притаманна для Радянського Союзу, з одного боку, і невдала спроба НКДС зберегти єдність СРСР силовими методами мали епохальні наслідки: ухвалення 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності України. «Помаранчева» революція розпочалася у листопаді 2004 р. У листопаді 2014 р. розпочалася «революція гідності». Рушійними силами стали студенти, інтелігенція, підприємці — «середній клас». Причини: невідповідність вимог громадянського суспільства і тогочасних українських реалій.

Вищезазначені події — не просто мітинги і акції протесту. Вони не є наслідком спонтанних рішень. Вони є закономірністю, складовими одного процесу. Це процес трансформації українського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство; лібералізм; демократія; процес; розвиток; «помаранчева» революція; «революція гідності».

*М. С. Кучерук***УКРАИНА, 1991–2014: ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПОТЯСЕНИЯ
КАК СОСТАВЛЯЮЩИЕ НЕПРЕРЫВНОГО ПРОЦЕССА**Одесский национальный политехнический университет,
просп. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина**Кучерук Марина Сергеевна**, к. и. н., доц., доцент кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: kucherukmaryna@ukr.net**АННОТАЦИЯ**

В конце ХХ — начале ХХІ вв. Украина пережила три революционных волны: распад Советского Союза и провозглашение независимости, «оранжевую» революцию и «революцию достоинства». Украинское гражданское общество совершило существенный шаг вперед. Теперь граждане Украины не только осознали свои ценности, интересы и права. Украинскому гражданскому обществу хватило смелости и организованности, чтобы бороться за них.

Во второй половине 1980-х годов общественная активность, не свойственная гражданам Советского Союза, с одной стороны, и неудавшаяся попытка ГКЧП сохранить единство СССР силовыми методами привели к эпохальным последствиям: принятие 24 августа 1991 г. Акта провозглашения независимости Украины. «Оранжевая» революция началась в ноябре 2004 г. В ноябре 2014 г. началась «революция достоинства». Движущими силами стали студенты, интеллигенция, предприниматели — «средний класс». Причины: несоответствие требований гражданского общества и тогдашних украинских реалий.

Перечисленные события — не просто митинги и акции протеста. Они не являются последствием спонтанных решений. Они закономерны, составные одного процесса. Это процесс трансформации гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество; процесс; развитие; либерализм; демократия; «оранжевая» революция; «революция достоинства».

M. S. Kucheruk

UKRAINE, 1991–2014: SOCIAL EARTHQUAKES AS THE CHAINS OF ONE CEASELESS PROCESS

Odessa National Polytechnic University,
1, Shevchenko avenue, Odessa, 65044, Ukraine

Kucheruk Maryna Sergeevna, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of history and ethnography of Ukraine, e-mail: kucherukmaryna@ukr.net

ABSTRACT

Ukraine passed through three revolutionary waves on the border of the twentieth and twenty one centuries. It was: the collapse of the Soviet Union and proclamation of state independence, the «Orange» revolution and the «revolution of dignity». Each of them was forewent by the crisis of political system, corruption, outright falsification of the will, ignoring interests of the population, attempts to manipulate of mass consciousness. The ruling classes' desperate attempts to save the deeply contaminated system while their own privileges with it had aroused considerable public response. Ukrainian civic society withstood them. Ukrainian civic society has intergraded considerably. At the time, the Ukrainians not only were understanding their values, interests and rights. They were ready to fight for them.

Since the second half of the 1980-th were arising the new and recreating the old public organizations such as: Union of writers of Ukraine, Lev Company, student organization «Community», Ukrainian studies club «Heritage», Ukrainian Cultural club etc. Lately all these organizations had shaped the People's Movement of Ukraine. They have showed the unprecedented for the Soviet Ukraine civil activity. The failure of the Emergency Committee accelerated one watershed event: the pronouncement of the Declaration of Independence of Ukraine 24.08.1991.

The «Orange» revolution has started in November 2004. Students, intelligentsia, entrepreneurs had become its driving forces. In other words, the Ukrainian middle class made the «Orange» revolution. The rude fraud poll for the one candidate was the pretext for it. But the cause of it was the that: the contradiction between the requirement of Ukrainian civil society and the reality.

In November 2014 the «Revolution of dignity» has started. And again students, intelligentsia, entrepreneurs were its driving forces — the same middle class. The cause was the same. Only the pretext has changed. The President of Ukraine V. Yanukovich neglected to sign the Association Agreement with the European Union.

All these events were not mere meetings and protest actions. They were not spontaneous. This is the regularity, the components of one

process. This is the process of the transformation of Ukrainian society.

Key words: *civil society; process; development; liberalism; democracy; the «Orange» revolution; the «Revolution of dignity».*

Україна змінюється. На наших очах. Поступово, повільно, помітно чи непомітно, але процес трансформації триває. Із «заповідника комунізму» (таке назвисько Україна отримала за часів В. Щербицького, відомого своїм консерватизмом) Україна перетворюється на європейську демократичну державу.

У другій половині 1980-х років небайдужі громадяни УРСР об'єдналися у Народний Рух України за перебудову, і громадянська активність, непритаманна для Радянського Союзу, зробила свою справу: 24 серпня 1991 р. був ухвалений Акт проголошення незалежності України.

У листопаді 2004 р. розпочалася «Помаранчева» революція У листопаді 2014 р. розпочалася «революція гідності». Русійськими силами стали студенти, інтелігенція, підприємці — ті категорії населення, яких прийнято вважати за «середній клас». Причини: невідповідність вимог громадянського суспільства і тогочасних українських реалій.

Що це за явища? Який між ними зв'язок? І чи є взагалі між ними зв'язок?

Як зазначає Г. Касьянов, голосуючи за незалежність, українці, окрім всього іншого, керувались міркуваннями економічного характеру [6, с. 72]. Пропаганда прибічників виходу зі складу СРСР обіцяла швидке економічне процвітання. Тим більше, що для таких тверджень існувало серйозне підґрунтя — прогноз економістів Дойчбанку, який обіцяв Україні одне із перших місць серед республік СРСР по вірогідному рівню процвітання.

Але економічного зростання не відбулося... Навпаки, Україні 1990-х рр. охопила затяжна економічна криза, що стало причиною депресивних настроїв у суспільстві і зневіри у своєму майбутньому, а також тотальної недовіри до влади і до всього іншого, що з нею асоціюється. Суцільна зрада? Чи помилка німецьких експертів?

Німецькі експерти не помилилися. Вони вираховували економічний потенціал країни. Але потенціал — це лише багато

обіцяючий початок. Для реалізації потенціалу потрібні певні умови.

Немає необхідності проводити спеціальні дослідження, щоб зрозуміти, що найбільш процвітаючі країни — це країни із розвинутою демократією, в яких висока правова культура, розвинуте громадянське суспільство, поважається право приватної власності і підтримується і заохочується приватна ініціатива. Тобто все те, що зазнавало переслідувань, заборонялося і підлягало нищівній критиці в Радянському Союзі. Тому в Радянському Союзі сформувалося суспільство певного типу, відмінне від західного. Навпаки, прояви активності з боку громадянського суспільства нещадно придушувалися.

Демократичну державу створює громадянське суспільство. Таке суспільство, де громадяни не тільки усвідомили свої цінності, інтереси і права, а таке, коли громадянам достатньо мужності, щоб за них боротися.

Характеристику радянської влади влучно описав Л. фон Мізес:

«...досить тільки відмовитися від принципу, за яким держава не повинна втручатися у будь-які питання, що торкаються індивідуального способу життя, як ми врешті-решт прийдемо аж до його регулювання і обмеження у найменших деталях. Особисту свободу індивіда скасовано. Він стає рабом спільноти, змушеним підкорятися диктату більшості» [7, с. 11].

Це ті необхідні умови, які дозволять можливостям реалізуватися. Без розвитку демократії і громадянського суспільства, без перемоги над соціалізмом і утвердженням лібералізму, без достатньої правової основи, без інтеграції України у глобалізаційні процеси потенціал назавжди залишиться лише надією на краще майбутнє.

Тож, озброївшись ідеологією лібералізму і розглядаючи процеси розвитку українського суспільства у контексті процесу глобалізації, бачимо, що події, які відбуваються в Україні починаючи із 1991 р. і закінчуючи «революцією гідності» 2014 р., не є загадкою.

Дослідження даного питання вимагає міждисциплінарного підходу і залучення широкого кола джерел. У наведеній статті авторка спирається на праці Г. І. Гончарука [3; 4], О. А. Ша-

новської [4], Я. Грицака [5], Г. Касьянова [6], А. Гальчинського [1], М. Шульги [9], а також матеріали ЗМІ [2; 8]. Не всі дослідники є лібералами за поглядами. В даній статті автор опирається на фактичний матеріал, наведений в їхніх працях.

Початком виходу сучасного українського громадянського суспільства із тіні, думаю, слід вважати діяльність українських дисидентів. Незважаючи на їхню малочисельність й обмеженість ресурсу і впливу на суспільство, шістдесятники підготували ґрунт для подальшого розвитку процесу, без чого боротьба Народного Руху України за здобуття незалежності мало б слабке ідеологічне підґрунтя. Правові положення, які були продекларовані рухівцями, знаходимо у творах і працях шістдесятників: Л. Костенко, І. Драча, В. Симоненка, М. Вінграновського, І. Дзюби, І. Світличного, Є. Сверстюка, В. Стуса, В. Голобородька, В. Мороза, В. Чорновола, Б. Гориня [4, с. 64].

Криза соціалістичної системи найбільш виразно почала проявляти себе у другій половині 1980-х рр. Радянський Союз опинився на межі розпаду. Як засіб виходу з неї М. Горбачов і радянське керівництво вдалися до спроб реформування системи (цей процес отримав назву «перебудови»), а кінцевою метою був новий Союзний договір і збереження єдиної країни. У керівних колах держави визріли думки про необхідність розв'язання трудової ініціативи мас і надання ширших економічних прав регіонам [3, с. 14]. Першими активізувались естонці, латвійці і литовці. Потім виникає «Солідарність» в Польщі. В Україні ж — Народний Рух України за перебудову.

Переломні події в житті Радянського Союзу і України відбулися в серпні 1991 р. [9, с. 10]. М. Горбачов, попередньо узгодивши із керівниками союзних республік дату підписання нового Союзного договору, поїхав до Криму на відпочинок. 19 серпня почався так званий путч, коли було оголошено про створення ДКНС (Державного комітету із надзвичайного стану) і введено війська в Москву. Коли путч ДКНС зазнав невдачі, 22 серпня оголошено про скликання позачергової сесії Верховної Ради України. На цій сесії й було прийнято Акт про оголошення незалежності України і постанову про проведення 1 грудня 1991 р. референдуму про його підтвердження.

Проголошенню Акта і проведенню референдуму передувала значна пропагандистська і агітаційна робота Народного Руху

України: розробка Програми і обговорення серед широкого загалу, «виховання історією» (найбільші заходи — «Живий ланцюг» до дня Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1990 р., масовий виїзд на Нікопольщину та Запоріжжя до 500-річчя Запорізького козацтва (1–5 серпня 1990 р.), масові заходи під Берестечком, Батурином), вибори до Верховної Ради 1990 р., що дало змогу Рухові створити фракцію Народна рада, і, що найголовніше, пошуки компромісу із комуністичною номенклатурою.

Можливо, всі ці заходи сучасна широка публіка вважала б занадто простими, навіть по-дитячому наївними. Але так подумає людина, звикла до демократії. А на 1990-й рік, за словом Г. Гончарука, *«всюдисуща партійна мережа розгорнула шалену різноманітну ідеологічну й політичну боротьбу спочатку за ліквідацію, а переконавшись, що вже пізно зупинити процес відродження нації, за нейтралізацію або хоч на приголовшення збуджуючих ідей рухівських задумів, а потім підпорядкування Руху партійним структурам»* [3, с. 20]. Отже, дії Народного Руху не тільки не були санкціонованими з боку влади. Навпаки, влада всіляко їм перешкоджала, вбачаючи в них загрозу для себе.

У листопаді — грудні 2004 р. відбулась «помаранчева» революція. Вона являла собою серію протестів, мітингів та інших актів громадянської непокорі, пов'язаної із масовими фальсифікаціями, що впливали на результат під час проведення голосування на посаду Президента України. Центром подій стала головна площа країни — столичний Майдан, який збирав сотні тисяч учасників. Французький журналіст, свідок подій А. Гіймоль, так описує тогочасні події: *«Вони поставили чітку й конкретну мету: визнати недійсним сфальшований результат другого туру президентських перегонів. Усі виступи стосувалися переважно цієї теми»* [2].

А. Гальчинський характеризує «помаранчеву» революцію як *«пробудження нації, це, поза всяких сумнівів, важливий чинник утвердження в Україні громадянського суспільства, поглиблення демократії і, найголовніше, — самоутвердження гідності українського громадянина, власного «Я» кожного з нас»* [1, с. 172].

«Революція гідності» розпочалася у листопаді 2013 р. Приводом до неї стала відмова В. Януковича від підписання Уго-

ди про асоціацію з Європейським Союзом. Тривала «революція гідності» по лютий 2014 р. і закінчилась силовим протистоянням на Майдані й втечею В. Януковича з України.

В. Януковича було обрано на посаду Президента України у лютому 2010 р. легітимним шляхом. Першим його кроком стало скасування конституційної реформи 2004 р. Рішенням Конституційного суду України стало повернення в дію Конституції України 1996 р. [8]. У листопаді–грудні 2010 р. тривав «податковий майдан», як протест підприємців проти ухвалення Верховною Радою України Податкового кодексу, положення якого слугували інтересам великого бізнесу і вдаряли по малому і середньому бізнесові. Влітку 2012 р. тривав «мовний майдан» як протест проти прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики», що юридично передбачав можливість двомовності, а фактично — запровадження російської мови як другої державної і запровадження в Україні білоруського сценарію, внаслідок чого в країні панує російська мова, а білоруська опинилася на межі зникнення.

Фактично В. Янукович здійснив спробу запровадження авторитарного режиму. Дух часу вдалося вловити історикові Я. Грицаку, який в передмові до книги «Страсті за націоналізмом», написаної в 2011 р., зазначив наступне: *«Констатування відносної політичної стабільності України не означає, що ситуація з українською нацією є безпроблемною. Проблеми є, і то дуже серйозні. Тільки що їх коріння не так у національних ідентичностях і націєтворенні — ситуація тут є драматичною, але не трагічною, — як у цінностях: в Україні домінують цінності закритого суспільства, не надто готового до змін»* [5, с. 8].

Тому «революція гідності» стала повстанням громадянського суспільства проти авторитаризму і особистостей, які його підтримували. Її причиною стало намагання консервативного режиму В. Януковича зупинити процес лібералізації України.

Україна йде шляхом лібералізації. Але ідеологічна основа, викладена у працях західноєвропейських і американських лібералів, починаючи із А. Сміта і закінчуючи Л. фон Мізесом, легко може бути прочитана, і її основні принципи — зрозумілими. Набагато важче утілити в життя запропоновані рецепти. Ринкова економіка, демократія, розвинене громадянське суспільство — це не ті речі, які можуть бути втілені в життя мит-

тево. Легко придбати квиток на рейс до Нью-Йорка і опинитися там за кілька годин. Фізичні відстані долати легко. Набагато важче подолати ідеологічні відстані. Тому миттєвий перехід від тоталітарного суспільства до сучасної демократії Україна здійснити не змогла. Це неможливо. Демократичні цінності повинні «визріти» у суспільстві, і громадянське суспільство має пройти певні щаблі у своєму розвитку. Саме ці процеси і відбуваються в Україні.

Література та джерела

1. Гальчинський А. Лібералізм: уроки для України / А. С. Гальчинський. — К. : Либідь, 2011. — 288 с.
2. Гіймоль А. 2004 рік був спринтом, а 2013-й — марафоном / Ален Гіймоль // Український тиждень. — 2014. — № 47 (367), 21–27.11. — С. 19.
3. Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія. 1989–1996 рр. / Г. І. Гончарук. — Вид. друге, доп. — Одеса : Астропринт, 2014. — 336 с.
4. Гончарук Г. І. Національна ідея і Народний Рух України / Г. І. Гончарук, О. А. Шановська. — Одеса : Астропринт, 2004. — 172 с.
5. Грицак Я. Срасті за націоналізмом: стара історія на новий лад : есеї / Я. Грицак. — К. : Критика, 2011. — 352 с.
6. Касьянов Г. Україна 1991–2007: очерки новейшої історії / Г. Касьянов. — К.: Наш час, 2008. — 480 с.
7. Мізес Л. фон. Лібералізм у класичній традиції / Людвіг фон Мізес // Лібералізм : антологія [упор. О. Проценко, В. Лісовий]. — Вид. 2-ге. — К.: Видавничий дім «Простір» — «Смолоסקип», 2009. — С. 3–19.
8. Ткаченко Г. Конституційний суд скасував Конституцію. Що далі? [Електронний ресурс] / Ганна Ткаченко; Уніан: інформаційне агентство. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/408097-konstitutsiyniy-sud-skasuvav-konstitutsiyu-scho-dali.html>. — Дата звернення: 24.10.2016.
9. Шульга Н. Дрейф на обочину. Двадцять лет общественных изменений в Украине / Н. А. Шульга. — К. : ТОВ «Друкарня «Бізнес-поліграф», 2011. — 448 с.

REFERENCES

1. HALCHYNSKYI, A. (2011) *Liberalism: lessons for Ukraine* — *Liberalism: Lessons for Ukraine*. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian).
2. GIYMOL, A. (2014) 2004 rik buv spryntom, a 2013-y — marafonom — 2004 was a sprint and 2013 was a Marathon. *Ukrayinsky tyzhden — Ukrainian week*. 21–27 November. No 47 (367). p. 19. (In Ukrainian).

3. HONCHARUK, H. I. (2014) *Narodnyy Rukh Ukrayiny. Istoriya. 1989–1996 rr.* — *People's Movement of Ukraine. History. 1989–1996*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
4. HONCHARUK, H. I. & SHANOVSKA, O. A. (2004) *Natsionalna ideya i Narodnyy Rukh Ukrayiny — The national idea and People's Movement of Ukraine*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
5. HRYTSAK, Ya. (2011) *Srasti za natsionalizmom: stara istoriya na novyy lad: Eseyi — Passions for nationalism: an old story in a new way: Essays*. Kyiv: Krytyka. (In Ukrainian).
6. KASJANOV, G. (2008) *Ukraina 1991–2007: ocherki novejshej istorii — Ukraine 1991–2007: Essays on the modern history*. Kyiv: Nash chas. (In Russian).
7. MISES, L. (2009) Liberalizm u klasychniy tradytsiyi — Liberalism: in the Classical Tradition. In: PROTSENKO, O. & LISOVYY, V. (eds.) *Liberalism. Anthology*. pp. 3–19. Kyiv: Vydavnychyy dim «Prostir» — «Smoloskyp». (In Ukrainian).
8. TKACHENKO, H. (2010) *Konstytutsiynyy sud skasuvav Konstytutsiyu. Shcho dali? — The Constitutional Court overturned the constitution. What's next? UNIAN* [Online]. Available from: <http://www.unian.ua/politics/408097-konstitutsiyniy-sud-skasuvav-konstitutsiyu-scho-dal.html>. [Accessed: 24/10/2016]. (In Ukrainian).
9. SHULGA, N. (2011) *Drejff na obochinu. Dvadcat' let obshhestvennyh izmenenij v Ukraine — The drift to the margins. Twenty years of social change in Ukraine*. Kyiv: TOV «Drukarnya «Biznespolihraf». (In Russian).